

Boek van de maand

Calvijn over de Drie-eenheid

A.N. Hendriks

De laatste jaren is er nieuwe aandacht gekomen voor wat de kerk belijdt over de Drie-eenheid van God. Kon in 1991 nog in Engeland een boek verschijnen over ‘de vergeten Drie-eenheid’, de laatste tijd staat Gods Drie-eenheid weer duidelijk op de theologische agenda. Dat is op zich verheugend, want theologie die werkelijk over God wil spreken, kan over dit zo centrale leerstuk niet zwijgen. Daarbij komt dat in deze leer de grote beslissingen vallen. H. Bavinck noemt deze leer terecht ‘de wortel aller dogmata’ en ‘het hart der christelijke religie’, en zegt: ‘In elke Christelijke belijdenis en dogmatiek is de diepste vraag deze, hoe God één en toch weer drievoudig kan zijn. En al naar gelang deze vraag beantwoord wordt, komt in alle stukken der leer de Christelijke waarheid minder of meer tot haar recht.’ Dwalingen in de leer van Christus, van de Heilige Geest hebben altijd hun wortel in een niet recht zien van wat wij moeten belijden omtrent Gods Drie-eenheid.

A. Baars, hoofddocent diaconologische vakken aan de Theologische Universiteit Apeldoorn, koos dan ook een zeer actueel onderwerp voor het proefschrift waarop hij in het najaar van 2004 te Apeldoorn de doctorstitel verwierf, door aandacht te vragen voor *Calvijns* leer over Gods Drie-eenheid. In het theologisch debat dat nu weer over de leer van God wordt gevoerd, kan niet aan Calvijn voorbijgegaan worden. Zijn onderwijs heeft immers de gereformeerde dogmatiek diepgaand beïnvloed.

Opzet

Er is al heel wat geschreven over Calvijns leer omtrent Gods Drie-eenheid. Maar tot op heden ontbrak nog een studie die een samenvattende behandeling daarvan geeft. Het boek van Baars wil in deze lacune voorzien. Tegelijk brengt het in kaart hoe Calvijns leer van de Triniteit zich ontwikkeld heeft. Het blijkt dat met name het gevecht met allerlei dwaalgeesten de reformator noodzaakte tot steeds duidelijker en nauwkeuriger formuleringen te komen. Baars vergelijkt Calvijns stellingnames uitvoerig met de opvattingen van kerkvaders als Gregorius van Nazianze en Augustinus, terwijl hij ook aandacht geeft aan oudere tijdgenoten van Calvijn als Erasmus, Luther, Melancthon en Zwingli. Hij maakt duidelijk of, en zo ja, waarin Calvijn door hen beïnvloed is.

Door deze opzet is de studie van Baars een zeer omvangrijk boek van niet minder dan 751 pagina's geworden. Het vraagt wel enige volharding om door te lezen. Maar wie volhardt, krijgt telkens weer een verrassend panorama te zien van de theologische wereld waarin Calvijn zich bewoog en waarin hij zijn eigen weg ging. Dat laatste wordt in deze studie ook heel duidelijk. Het vervult de lezer met bewondering voor de zelfstandigheid van Calvijn. Hij stond op vele (theologische) schouders, maar reikte zelf verder en reikte (als het nodig was) ook anders! De lezer krijgt echt een bad in Calvijns onderwijs en in dat van Calvijns gesprekspartners zonder dat hij erin verdrinkt. Dat is te danken aan de plezierig heldere manier waarop Baars schrijft. Van deze schrijftrant ben ik onder de indruk. Zijn boek is er zeer toegankelijk door geworden. Het is heel knap om omvangrijke en ingewikkelde stof zo te kunnen presenteren! De studie van Baars mag met recht een standaardwerk genoemd worden, dat een verrijking betekent voor het Calvijnonderzoek en de gereformeerde theologie.

Ik kan niet breed op zijn studie ingaan: ons blad is geen theologisch tijdschrift. Ik volsta met enkele zaken aan te stippen.

Ontwikkeling

Heel boeiend is te lezen hoe Calvijn uiteindelijk in zijn hoofdwerk de *Institutie* in de uitgave van 1559 spreekt over ‘drie Personen’ in ‘het enkelvoudige Wezen Gods’ (III,13,2). Calvijn is nu zover gekomen dat hij ook een nadere omschrijving kan geven van wat hij onder ‘persoon’ verstaat. “‘Persoon’ dan noem ik een zelfstandigheid in het Wezen Gods, die hoewel zij met de andere Personen verbonden is, zich daarvan door een onmededeelbare eigenschap onderscheidt’ (III,13,6).

Calvijn laat de onduidelijkheden van eerdere uitgaven van zijn hoofdwerk achter zich. Daarbij valt het op dat de reformator meer waarde hecht aan de klassieke termen ‘Wezen’ en ‘Persoon’ dan eerder het geval was. Baars laat zien dat aan Calvijns voortgang de conflicten met dwaalgeesten hebben bijgedragen. Zij brachten hem tot een grotere waardering voor de klassieke terminologie en tot een duidelijker omschrijving van wat wij onder ‘Persoon’ moeten verstaan. In Calvijns uiteindelijke definitie komen lijnen van de traditie vanaf Augustinus samen. Calvijn benoemt de relatie tussen Wezen en Persoon met het woord ‘zelfstandigheid’ en brengt zo een onderscheid aan tussen Wezen en Persoon. Tegelijk verbindt hij Wezen en Persoon heel nauw aan elkaar door te spreken over een zelfstandigheid *in* het Wezen van God.

De drie Personen zijn ook *onderling* verbonden. Toch krijgt deze verbondenheid niet de meest centrale plaats in Calvijns definitie. Die wordt ingenomen door de zinsnede dat de Personen ‘door een *onmededeelbare eigenschap* onderscheiden worden’.

Wanneer Calvijn dan nader deze laatste gaat invullen, treft het dat hij niet alleen de klassieke aanduidingen gebruikt (de Vader is niet gegeneerd, de Zoon is door de Vader gegeneerd, en de Heilige Geest gaat uit van de Vader en van de Zoon), maar ook over de Vader spreekt als de ‘Oorsprong’, over de Zoon als de ‘Wijsheid’ en over de Heilige Geest als de ‘Kracht’, om enerzijds het eigene van elke Persoon aan te geven, en anderzijds duidelijk te maken op welke manier elke Persoon deel heeft aan Gods werken. Baars laat zien dat Calvijn met deze ‘vereenvoudigde variant’ zich in het spoor van een oude traditie beweegt, zij het dat hij wanneer hij aan de Geest de ‘kracht’ toeschrijft, meer een eigen weg inslaat.

Het valt op dat Calvijn meer aandacht geeft aan Gods Drie-eenheid zoals deze naar ons toekomt in Gods werken, dan aan de wijze waarop de drie Personen in Gods Wezen met elkaar verkeren. Baars rekent af met de bewering dat Calvijn inhoudelijke reserves zou hebben ten opzichte van de ‘immanente Triniteit’. Zijn definitie van ‘Persoon’ in de *Institutie* van 1559 laat zien hoe de reformator zich uitspreekt over Gods Wezen en de Personen *in* dat Wezen.

Trinitarische opbouw?

Er is nog altijd veel te doen over de opzet van Calvijns hoofdwerk. Kan men zeggen dat het leerstuk van Gods Drie-eenheid bepalend is en dat Calvijns theologie een *trinitarische* structuur vertoont? Vanaf de eerste uitgave (1536) is de reformator bezig geweest een verantwoorde structuur voor zijn *Institutie* te vinden. Opvallend is dat hij in de laatste editie van 1559 voor een andere opzet kiest dan in eerdere uitgaven. Calvijn groepeerde zijn stof nu niet meer volgens de vier catechetische kernen (geloof, wet, gebed en sacramenten), maar volgens de vier hoofdthema’s van de Apostolische Geloofsbelijdenis: de Vader, de Zoon, de Heilige Geest en de kerk. Baars wijst erop dat er ook andere factoren zijn geweest die de structuur van de editie van 1559 hebben beïnvloed. Calvijn liet zich in belangrijke mate leiden

door de vraag: wat is de meest overtuigende manier om de hier behandelde leer over te dragen? Bovendien verdeelt Calvijn het Apostolicum niet in drieën, maar in vieren door apart te spreken over de kerk. Baars concludeert dat het daarom ‘minder juist’ is te spreken van een trinitarische structuur van de laatste *Institutie*, hij verkiest te spreken over een ‘trinitarisch-soteriologische gloed’.

Wat de theologie van Calvijn voorts betreft, neemt Baars afstand van de bewering dat het leerstuk van de Drie-eenheid het centrum zou zijn, waaruit de hele geloofsleer zou zijn opgebouwd en waarnaar alle dogmatische thema’s zouden zijn geordend. Er is geen sprake bij Calvijn van een centrum van waaruit alles behandeld wordt. Wel is het zo dat het trinitarische dogma grote betekenis heeft voor het karakter en de structuur van Calvijns theologie. We zien dit dogma doorwerken in het geheel van zijn theologie. Baars is van mening dat men *in die zin* Calvijns theologie inderdaad trinitarisch kan noemen, zij het met een ‘sterke soteriologische toespitsing’: de reformator concentreert zich immers vooral op Gods *heilswerk* in de gelovigen en in de kerk.

Het eigene van Calvijn

Op bladzijde 677 komen wij bij het klokhuis van de appel, wanneer Baars kort samenvat waarin nu het eigene van Calvijns leer over Gods Drie-eenheid bestaat. Dat eigene schetst de auteur aan de hand van de volgende zes karakteristieke punten.

1. De *antispeculatieve toonzetting*. Calvijn keert zich van meet af aan tegen elke speculatie die de grenzen van de Schrift overschrijdt.
2. De *spanning in de verhouding van de immanente en de oeconomische Triniteit*. Calvijn stelt enerzijds dat Gods Wezen hoger en groter is dan Hij ons in zijn openbaring te kennen geeft. Anderzijds benadrukt hij dat God niet anders is dan wij Hem in zijn (heils)werk leren kennen.
3. De *volle Godheid van de drie Personen*. Alle drie zijn God in de volle zin van het woord en hebben het bestaan in Zichzelf. Calvijn zuivert zo de westerse traditie van de latente neiging tot modalisme (= de leer dat de ene God Zich openbaart als Vader, Zoon en Geest, die dan openbaringen zijn van één Persoon).
4. Het *trinitarische Persoonsbegrip*. Calvijn verbindt het ‘zelfstandige’ met het ‘relationele’ op een evenwichtige wijze met elkaar.
5. De *(heils)oeconomische relaties*. In Calvijns visie blijven de binnentrinitarische relaties in de schaduw. Alle nadruk ligt bij hem op de manier waarop de werken van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest zichtbaar worden in wat God doet.
6. De *soteriologische toespitsing*. Het gaat Calvijn vooral om de ‘praktijk’ van de (geloofs)kennis van de drie-enige God en een leven in gemeenschap met Hem.

Hoewel wij sommige van de genoemde aspecten tot op zekere hoogte ook bij andere reformatoren vinden, heeft Calvijn volgens Baars doorgaans ook hier iets eigens. In elk geval worden zijns inziens in de combinatie van deze zes punten de contouren van het karakteristieke en unieke van Calvijns leer over de Drie-eenheid zichtbaar.

Actualiteit

In het laatste hoofdstuk gaat Baars in op de vraag op welke manier het concept van Calvijn een bijdrage kan leveren aan de huidige discussie over de triniteitsleer. Ik vat kort samen. Wij kunnen van Calvijn leren hoe we bewaard worden om op een abstracte wijze over Gods Wezen en eigenschappen te spreken, min of meer los van zijn trinitarisch bestaan. Calvijn plaatst immers de leer van de Drie-eenheid in het hart van de Godsleer.

Ook de manier waarop de reformator met het oudkerkelijk dogma en beschouwingen van de kerkvaders omgaat, kan ons veel zeggen. Enerzijds is hij duidelijk congeniaal, anderzijds schuwt hij kritiek niet wanneer het gaat om speculatie of Schriftberoep. Calvin kan ook een voorbeeld zijn in zijn katholieke breedheid: hij is in gesprek zowel met kerkvaders uit de westerse als uit de oosterse traditie. Onmiskenbaar zoekt Calvin zijn weg tussen ketterijen, die ook vandaag nog rondspoken. Calvijn's toenemende waardering voor de waarde van de oudkerkelijke leeruitspraken krijgt zo nieuwe actualiteit. In de discussie van vandaag kan Calvijn's verheldering van het trinitarisch begrip 'Persoon' nog als een belangrijke inbreng worden beschouwd. Zo is er meer te noemen.

Slotopmerkingen

Ik hoop dat duidelijk is geworden wat een boeiend en inhoudrijk boek dr. Baars op tafel heeft gelegd. Calvijn-specialisten kunnen er hun tanden in zetten. Maar ik raad het ook graag mijn collega's en geïnteresseerde niet-theologen aan. Het boek is een verademing in een tijd waarin zoveel oppervlakkige kost gepubliceerd wordt. Je gaat onder leiding van Baars met Calvin naar het diepe en je ontdekt weer eens wat *theologiseren* is. Het kostelijke daarbij is, dat Calvin de gemeente voor ogen houdt en als theoloog steeds de pastor blijft die Gods volk wil houden bij de Schrift.

Mijn kennis van het werk van Calvin is niet toereikend om het geheel van Baars' studie te beoordelen. Ik heb dan ook slechts een enkele opmerking.

Ik miste bij de behandeling van Calvin en zijn (oudere) tijdgenoten Martin Bucer, de reformator van Straatsburg. De dissertatie van Yoon-Bae Choi (te Apeldoorn verdedigd in 1996!) wijst op de invloed die Bucer op Calvin zeker ten aanzien van de leer van de Heilige Geest heeft gehad. Was die invloed er ook in de voor Calvin zo karakteristieke (heils)oeconomische toespitsing van zijn triniteitsleer? Calvin spreekt over de Heilige Geest als 'Kracht'. Was hij daarin niet leerling van Bucer, die met deze benaming graag het eigene van de Geest aanduidde?

Graag had ik gezien dat Baars ook in zijn 'zes' voor Calvijn's triniteitsleer karakteristieke punten nog kort had aangegeven waarin nu precies deze leer iets eigens heeft ten opzichte van zijn geestverwanten. Als uitkomst van het onderzoek was dit mijns inziens hier op zijn plaats geweest.

Ik miste een nadere verantwoording waarom Baars juist Erasmus, Luther, Melancthon en Zwingli en geen andere tijdgenoten uitkiest om Calvijn's concept te vergelijken. De keus zelf lijkt me niet ongeschikt, maar vraagt wel om toelichting.

Ten slotte rees bij mij de vraag hoe Calvijn's aanduiding van het eigene van de Zoon als de 'Wijsheid' uit wie ook alle voorzeggingen en profetieën zijn voortgekomen, zich verhoudt met wat de Geloofsbelijdenis van Nicea aan de Heilige Geest toeschrijft: 'die gesproken heeft door de profeten.'

Maar deze kanttekeningen doen niets af van de waardering die ik heb voor deze dissertatie. Geen geringe verdienste is ook dat Baars Calvijn's commentaren en preken in zijn onderzoek betreft, en dat zijn betoog steeds door vele verwijzingen wordt gesteund.

De titel *Om Gods verhevenheid en zijn nabijheid* is trefzeker gekozen. Juist als de Heilige wil Hij ons nabij zijn, zo leert ons de profeet Jesaja. Het is Calvijn's worsteling geweest God in zijn heilige Drie-eenheid te eren als de Verhevene die ons in Christus door de Geest nabij is!

N.a.v.: A. Baars, *Om Gods verhevenheid en zijn nabijheid. De Drie-eenheid bij Calvin*, uitg. Kok, Kampen 2004, ISBN 90 435 0659 1. 751 pag. Prijs €42,50.